

ČESKÁ MATICE TECHNICKÁ.

F. 212

ROČNÍK XXV. (1920.)

SPISŮ ČÍSLO 103.

NÁRODNÍ HOSPODÁŘSTVÍ.

NAPSAL

JAN KOLOUŠEK,

PROFESOR ČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLY TECHNICKÉ A OBČIHOVNÍ V PRAZE.

DÍL DRUHÝ.

PODNIKATELSKÁ SOUSTAVA. - PENÍZE A MĚNA. - O DŮCHODECH.

KNIHOVNA
MINISTERSTVA SOC. PÉČE

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ MATICE TECHNICKÉ. -- V KOMISI KNIHKUPECTVÍ F. ŘIVNÁČE V PRAZE.

1920

215

ZF25 [] [] []

Obsah II. dílu.

Předmluva	
---------------------	--

D. Podnikatelská organizace.

	Str.
24. Vznik a vývoj podnikatelské soustavy	1
25. Pojem a podstata podniků	11
26. Roztřídování podniků. — Podniky jednotlivců a společenské, v nichž jsou důležitý individuality vlastníků	20
27. Společnosti kapitálové (akciové) a jiné soukromé podniky sociálního rázu	25
28. O hodnotě a ceně (zvláště, jak se jimi upravuje podnikání a jak veřejné moci na ně působí)	39
29. Technické a sociální důsledky soustavy podnikatelské. Diferencování lidských zaměstnání a jejich souhra	51
30. Práce svobodná; sociální nevýhody nevolné práce pro podnikání. Třídní a jiné rozpory soustavy podnikatelské	59
31. Volná konkurence. Různé omezování volné konkurence, po případě její odstraňování	66
32. Koncentrace provozů podnikových, ustupování provozu malého	72
33. Pokroky koncentrace provozní v jednotlivých průmyslech	82

E. O penězích, o měně a o peněžitých cenách.

34. Peníze jakožto nástroj lidského hmotného společenství organizovaného podniky a veřejnými mocemi	102
35. Vývoj peněžitého oběhu. Vzájemné poměry peněžitých soustav (zvláště zlatých a stříbrných měn)	117
36. Měna a měnné poměry v různých zemích světa	131
37. Ceny peněžité. Sociální dosah proměnlivé kupní síly peněz, zvláště měn papírových	141
38. Složitost peněžitého problému cenového. Kalkulace cen. Příčiny drahoty	156

F. O důchodech.

39. Důchody a jejich funkcionální souvislost s hodnotou a s cenami; rozlišování důchodů	170
40. Rentové důchody. [Kritika Ricardovy teorie renty pozemkové. Rentové důchody kromě pozemkové renty. Sociální původ a tvoření rentových důchodů]	182
41. Důchody kapitálové	193
42. Důchody pracovní; (jejich sociální význam)	208
43. O pracovní (mezdní) smlouvě	220
44. Důchody za podnikatelské vedení a risiko	230
45. Hospodářská péče o budoucnost. Úspory a zálohy. Pojišťování	237
46. Sociální péče. Sociální pojišťování. Konflikt individualismu a kolektivismu	248

Hrubší omyly tiskové a některé doplňky.

- Na str. 19. ř. 25. a 24. zdola místo „přivedla“ čti „přivedly“.
- „ „ 30. ř. 25. a 24. zdola místo „vyličoval, větší nežli“ polož „vyličoval větší, nežli“.
- „ „ 30. ř. 1. zdola místo „žpoitkovým“ čti „požitkovým“.
- „ „ 33. ř. 22. zdola místo „je zároveň poji“ čti „se zároveň poji“.
- „ „ 37. ř. 17. shora místo „tak“ čti „však“.
- „ „ 41. ř. 22. shora vynech za slovem „hodnoty“ slovo „jak“.
- „ „ 64. ř. 18. shora místo „materiální“ čti „materiální“.
- „ „ 72. ř. 2. zdola vynech slovo „poměrně“.
- „ „ 82. ř. 21. zdola místo „H“ čti „HP“.
- „ „ 83. ř. 20. shora místo „enie“ čti „energie“.
- „ „ 94. ř. 14. zdola za slovo „oděvním“ přidej „a dřevařském“.
- „ „ 104. ř. 3. shora místo „soukromě“ čti „soukromé“.
- „ „ 104. ř. 19. shora místo „předvádějí“ čti „převádějí“.
- „ „ 106. ř. 18. zdola místo „vykonati“ čti „dosíci“.
- „ „ 111. ř. 5. shora místo „rrotavených“ čti „roztavených“.
- „ „ 112. ř. 16. shora místo „1 os“ čti „1 oz“.
- „ „ 120. ř. 2. shora místo „v dolaru“ čti „v tolaru“.
- „ „ 122. ř. 21. shora místo „téměř čtyřnásobně“ čti „téměř pateronásobně“.
- „ „ 122. ř. 14. zdola místo „konci“ čti „koncem“.
- „ „ 130. ř. 11. shora místo „kromětoto“ čti „kromě toho“.
- „ „ 130. ř. 5. zdola dodej „ceny stříbra koncem 1919 stouply až téměř na 80 d při současné ceně zlata za 1 oz stand. = 110 sh, podle kterých cen by 1 kg zlata ryziho = 16.65 kg stříbra ryziho“.
- „ „ 144. ř. 11. shora místo „v₂ rupie“ čti „¹/₂ rupie“.
- „ „ 156. k ř. 1. shora doplň, že frank francouzský — (a ovšem tím více lira italská) — klesl ke konci roku 1919 pod polovici ceny franku švýcarského i pod polovici španělské pesety. Dále že koruna československá poklesla pod 10 centimes ve zlatě a něm. marka pod ¹/₁₀ své předválečné ceny.
- „ „ 172. ř. 18. zdola místo „pro neurčité“ čti „pro určité“.
- „ „ 179. ř. 4. shora místo „z důchodů“ čti „z důvodů“.
- „ „ 180. ř. 11. zdola místo „povozních základů“ čti „provozních nákladů“.
- „ „ 191. ř. 1. shora místo „a j.). Když“ čti „a j., když“.
- „ „ 204. ř. 22. zdola za slovo „požitků“ přidej „přítomných“.
- „ „ 204. ř. 5. zdola místo „za uchování bezpečních“ čti „za bezpečné uchování“.
- „ „ 207. ke konci sluší dodat, že rakouská koruna klesla pod 4 centimes až na ¹/₃₀ předválečné ceny a že německá říšská marka klesla pod ¹/₁₀ své předválečné ceny.
- „ „ 215. ř. 20. zdola místo „vyřisťovací“ čti „vykořisťovací“.
- „ „ 231. ř. 3. zdola místo „podnikatelstva“ čti „podnikatelova“.
- „ „ 235. ř. 20. shora místo „četnými“ čti „čelnými“.
- „ „ 244. ř. 14. zdola místo „tontinièrs“ čti „tontiniers“.
- „ „ 253. ř. 22. shora místo „revirní řády“ čti „revirní rady“.
- Menší omyly tiskové si čtenář laskavě sám opraví.

Předmluva.

Bezprostředně před vypuknutím naší šťastné revoluce 28. října 1918 objevil se vytištěný první díl mého „Národního hospodářství“. Úplné dílo však již dávno za války skoro hotové bylo by mohlo vyjít tiskem celé již v r. 1918. Ale nedostatek papíru a přílišné zaměstnání tiskáren stěžilo jen dovolilo, aby vyšel prozatím první díl. Také veliký náklad na tak obsáhlý spis byl by tehdy snad býval vytištění celého díla najednou na překážku.

Zdržení to ovšem nebylo zcela na škodu. Pracoval jsem totiž o svém spisu za těžkého tlaku bývalých vlád rakouských a všelicos smělo být jen napovězeno, co nyní za úplné svobody lze již říci zcela otevřeně. V druhém dílu mohly se tedy mnohé věci dodat nebo změnit, které by rakouská censura sotva byla strpěla. *Než na celkové stavbě nepotřeboval jsem měnit nic podstatného, ze svých vědeckých názorů neslevoval jsem ani za staré vlády ničeho, netajil jsem se jimi ani ve svých publikacích ani na učitelské katedře.* Tomu jen děkuji, že již v druhé polovici roku 1919 mohl jsem přikročit k vydání druhého dílu a že zároveň dotiskuji zcela nepatrně jen pozměněné druhé vydání dílu prvního i že v brzké době asi odevzdám tiskárně díl třetí jakožto ukončení svého celého „Národního hospodářství“. Kdybych byl musil svou práci předělávat, byl bych na to zcela jistě nevystačil; neboť má účast při naší mírové delegaci v Paříži zabrala mi první polovici roku 1919 zúplna. K tomu pozdější dohánění mých učitelských povinností na vysoké škole technické — (zvláště ohromné břímě zkoušek při nesmírném počtu posluchačů) — nedovolovalo mi, abych se mohl věnovat pouhé intenzivní práci vědecké a veřejné.

Proto bude mi omluvou, že zůstala i v tomto druhém dílu stylisace, kterou bych byl zvolil jistě jinak, kdybych byl měl kdy celé dílo podle nejnovějšího stavu národohospodářských skutečností předělávat. Přihlíží se v tomto dílu ještě silně k poměrům předválečným,

zvláště k bývalým rakouským. Věcně to ovšem nijak neškodí, jelikož zejména v oddílu jednajícím o podnikání byl aspoň zachycen obraz národohospodářského stavu v našich zemích zrovna před vypuknutím války. Bohužel data o sociálních poměrech poválečných v Československé republice nemohla býti přidána, protože nebylo dosud spolehlivých šetření v tom směru.

Veliký zevnější úspěch prvního dílu, který při poměrně velkém nákladu byl hned asi za čtvrt roku rozebrán, zároveň s ustavičným naléháním mých vysokoškolských posluchačů, abych uspil pokračování spisu vydáním ostatních dílů, přiměl mě k tomu, že jsem se hned po návratu z Paříže odhodlal k tisku dílu druhého. Proto nezbylo mi času na pronikavé opravy a na žádoucí doplňky i skoro celý druhý díl byl vysázen již koncem září 1919. Nedostatek vhodného papíru zdržel však zase objevení díla až do počátku ledna 1920. Sluší tedy také všechna data (na př. o měně československé, německé, rakouské i francouzské) podle toho posuzovati. (Některé menší doplňky připojeny aspoň při opravách omylů tiskových.)

Tento druhý díl jest stěžejní částí celého národního hospodářství. Nauka o podnikatelské soustavě, o cenách, o penězích a měně i o důchodech jest pro každého jednotlivce i pro jejich společenské skupiny velikého dosahu a národohospodářský rozbor těchto zjevů má největší sociální význam. Správné pojetí a vystižení všech těch složitých společenských problémů jest na výsost žádoucí zvláště v nynějších sociálně pohnutých dobách. Chci si lichotiti, že mohu svým (politicky) úplně nepředpojatým vyšetřováním aspoň poněkud přispěti k objasnění i následkem toho k řešení nejnaléhavějších sociálních rozporů a neshod přítomných. Nevážu se nikde na jakkoli utkvělé názory národohospodářských škol ani převládajících sociálních směrů, ale přece hledím vyličiti jejich usilování a rozebrati bez předsudků, kam moderní společenské snahy o uspořádání vzájemných hmotných vztahů lidských směřují a jakým způsobem lidstvo by z nynější neujasněnosti a z dočasných zmatků poválečných dospělo ke klidnějšímu soužití pozemskému.

V tom směru dovoluji si opakovati z předmluvy k prvnímu vydání I. dílu, že mi nemohlo býti vzorem žádné dílo ani v domácí ani v cizí literatuře vědecké, nýbrž že jsem spoléhal pouze na vlastní pozorování národohospodářských fakt, na jejich přísně vědecký rozbor a z toho jsem se odvážil usuzovati o budoucím národohospodářském vývoji moderního lidstva. *Již půl třetího roku před vypuknutím války* napsal jsem v „Problému plodnosti“ (v knihovně „Středy“, sv. III., 1912), na str. 60 a 61: „Ale válečné štěstí samo

bylo vždy měnivé. Kdo by se byl nadál za dob nejvyšší slávy Napoleona I. (na př. po bitvě u Jeny a po r. 1809), že Francie bude po šedesáti letech bojovati o své bytí a nebytí? Který národ by chtěl svou budoucnost — zvláště nyní — hledati pouze ve výbojích, ten by brzy mohl skliditi *takovou míru oprávněného odporu a nenávisť, že tím by sám ohrožoval svou existenci*. Moderní lidstvo evropské civilisace — (*a myslíme tím také Ameriku a Australii a snad i Japan*) — nesneslo by již klidně nějakého Napoleona a nemohlo by si dát ohroziti své životy a celou hmotnou a duševní kulturu ničícími válečnými hrůzami. *Štěstí válečně mohlo by se státi osudným a počátkem konce vítězi samému*, jehož by se všichni ulekli a proti němuž by sebrali všechny své síly, jelikož by se jim jednalo o existence vlastní“.

Tyto věty mohly by se zdáti přímo prorockými, kdyby nebyly jen prostým logickým důsledkem stavu, v jakém se octla Evropa a celý civilisovaný svět hned počátkem 20. století vůči světovládným záměrům národa německého a jeho imperatora, který chtěl nápodobiti Napoleona I. Z podobných úvah nabyt jsem již dávno přesvědčení, že lidstvo přese všechno osudné a hrozné dosavadní bloudění, přese všechna atavistická vzájemná nepřátelství i přese všechno úžasné dočasné nechápání svých zbytečných běd a nicotných vzájemných zápasů, — na něž už náš veliký Komenský trpce toužil, — dospěje a dospěti musí k lepšímu vzájemnému porozumění i k účelnějšímu spořádání svého bydla vezdejšího. (To by se zračilo na př. ve správném nazírání na pracovní důchody).

Toto mé přesvědčení neplyne ovšem z nijakého pouhého citového nadšení, nýbrž z důvěry, že na konec vítězí i v lidských společnostech rozumná úvaha. Rozumné rozhodování mezi lidstvem nabývá vrchu ne sice hned a najednou, nýbrž jen ponenáhlu jako u jednotlivců, jenom že sociální celky dosud všelijak zanedbané a neuvědomělé *potřebují jiných měr časových, aby v nich proniklo dobré poznání, než-li na jaké jsme zvyklí u soudných jednotlivců*.

V životě národů i jiných společenských skupin století zajisté je snad pouhým okamžikem a za století přece jaké sociální pokroky jsou v lidstvu i za nynějších ne zrovna utěšených dob již patrný! Na př. ještě ke sklonku 18. století v roztržitém Německu nebo v Itálii (i jinde) každá zemička, kterou její vládce mohl snad lehce celou přehlédnouti s nějakého návrší, byla nepřátelskou cizinou pro podobnou zemičku sousední a občanstvo těchto krajinek mohlo svá děti navzájem kruté války k vyrovnání třebas velmi malicherných sporů (upomínajících na „Gulliverovu cestu do Liliputu“). Proti tomu

nyní ohromné imperium britické objímá více než čtvrtinu pozemského světa a sjednocuje mnohem více než čtvrtinu lidského pokolení. Lidé přerůzných plemen v říši té žijí navzájem v nejlepším klidu ano ve větší přichylnosti vzájemné mnohem lépe, nežli se o tom snilo před půldruhým stoletím lidem v hranicích některého nepatrnického knížectví, jehož obyvatelstvo čítalo jen nemnoho tisícůvek. Čeho se dalo docílit v tak poměrně krátké době pro čtvrtinu lidstva, proč by v dlouhých dobách budoucích s pokračující všeobecnou kulturou nebylo možné pro většinu lidstva?

Spoléhám na přízeň, kterou naše obecenstvo osvědčilo již prvnímu dílu, když odevzdávám veřejnosti tento druhý díl svého spisu v plné důvěře, že je zdárnějším pokračováním části předešlé.

V P r a z e, počátkem ledna 1920.

Spisovatel.

D. Podnikatelská organisace a její koncentrace

(v průmyslu i v jiném podnikovém provozování).

[24. Vznik a vývoj podnikatelské soustavy. — 25. Pojem a podstata podniků. — 26. Roztřídování podniků. Podniky jednotlivců a společenské, v nichž jsou důležitý individuality vlastníků. — 27. Společnosti kapitálové (akciové) a jiné soukromé podniky sociálního rázu. — 28. O hodnotě a ceně (zvláště jak se jimi upravuje podnikání i jak veřejné moci na ně působí). — 29. Technické a sociální důsledky soustavy podnikatelské. Diferencování lidských zaměstnání a jejich souhra. — 30. Práce svobodná; sociální nevýhody nevolné práce pro podnikání. Třídní a jiné rozpory soustavy podnikatelské. — 31. Volná konkurence. Různé omezování volné konkurence, po případě její odstraňování. — 32. Koncentrace provozů podnikových. Ustupování provozu malého. — 33. Pokroky koncentrace provozní v jednotlivých průmyslech.]

24. Vznik a vývoj podnikatelské soustavy.

Společenské ukojování potřeb dříve bylo možné pouze ve skupinách nevalného rozsahu. Vzájemná součinnost a pomoc podstatně se nešířila (až do dob poměrně pozdních) buď přes okresy hospodářických úzkých hospodářských svazků příbuzenských (rodin, zádruh, rodů, kmenů a j. povědomím pokrevnosti spojených svazků); nebo přes obvody místních (územních) kolektivit (jakými byly germanská „*allmende*“, nebo ruský „*mir*“, nebo východoindická *ves*, nebo javanská „*dessa*“ atd.) společným provozováním rolnickým na pozemcích kolektivně ovládaných.

Mezi těmito svazky společensky upraveného ukojování potřeb po všechny doby (až po nyníšek) nejdůležitějším bylo hmotné *rodinné společenství*. Toto rodinné hospodářství se zvláště utvrdilo rozšířením a ustálením soukromého práva vlastnického i práva rodinného (otcovské moci) a stalo se základem pro veškeré hmotné ukojování potřeb. Ovšem rodinná pospolitosť (kolektivita) nevztahovala se toliko na pokrevné příbuzenstvo, nýbrž mezi vynikajícími vládnoucími třídami byly to také mocnější skupiny *panských domácností* (rodin) s četnými podrobenými lidmi — (s otroky, s nevolníky, s poddanými neb i s různými chráněnci). — [Takovými panskými domácnostmi byly už starořímské patricijské nebo zvláště pozdější optimatské „*familiae*“; ve středověku i novověku byla to rozsáhlá „*vrchnostenská*“ hospodářství feudálních pánů].

V rodinných hospodářstvích sebe širších (οἶκος, familia) však byly pravidlem ukojovány jen *vlastní potřeby vlastními hmotnými pro-*